

M. Daukšos *Katekizmo* (1595) lyginamieji sakiniai

ARTŪRAS JUDŽENTIS, JŪRATĖ PAJĖDIENE
Lietuvių kalbos institutas

The article deals with comparative clauses in M. Daukša's Catechism. They contain the same conjunctions as in modern Lithuanian.

Modifier clauses expressing comparison of quality are introduced by the conjunction kaip both in the Catechism and in the Trumpas Budas. A comparative clause of quantity introduced by kiek is attested only in the Catechism, and a correlative clause with kuo – tuo only in the Trumpas Budas.

Comparative complement clauses expressing differences of degree, introduced by the conjunction neg, are used only in the part of the Catechism that has no Polish equivalent, and in the Trumpas Budas. Comparative clauses of the same type with the conjunction nekaip are used in the Catechism and in the preface to the Trumpas Budas.

They are used to compare predicates. A comparative clause as a complement of the verb bevelyti, introduced by neg, is used in the text portion that is independent of the Polish model and presumably reflects the authentic usage.

1. Straipsniu tęsiami 1595 metais Vilniuje išleistos knygos, tradiciškai vadinamos Mikalojaus Daukšos *Katekizmu*, bet naujesniuose tyrimuose laikomos konvoliutu, kurį sudaro du skirtingo santykio su originalais¹, sandaros ir turinio veikalai – *Kathechismas (KATHECHISMAS ARBA MOKSLAS KIEKWIENAM KRIKSZCZIONII PRIWALVS. PARASZITAS PER D. IAKVBA LEDESMA Theologa Societatis IESV. Išguldytas iš Liėžuviu Ląkiško ing Lietuwiška per Kuniga Mikaloiu Daugša Kánonika Žemaiczio. Izspáuſtas Wilniuie Metuſę užgimimo Wieſpaties 1595) ir Trumpas Budas (Trumpas Budas Pafiſákimo / arba izpažinimo Nûdemiū. Drin tu kurie dažnai wartôia tũ Sakramentu. Yž łąkiško ant Lietúwiſko pėrgulditas. WILNIVI Mėtuſſė M. D. XCV.)* – sudėtinių sakinių tyrimai². Lyginamaisiais šiame

¹ Guido Michelinis yra nustatęs, kad „Ledesmos katekizmo tekstas sudaro tik pirmąją lenkiškos knygos dalį, nes *Krotki obyżay ſpowiedźi* (> *Trumpas Budas Pafiſákimo / arba izpažinimo Nûdemiū*) remiasi kitais šaltiniais“ (Michelinis 2000. 260, 2001: 228).

² M. Daukšos *Katekizmo* lyginamieji sakiniai ištirti ta pačia metodika ir aprašomi panašia tvarka, kaip kiti sudėtinių sakinių tipai ankstesnėse autorių publikacijose (žr. Judžentis, Pajėdienė 2001, 2005). Straipsnyje pasinaudota autorių atlikto ir Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo paremto tyrimo „Sudetiniai M. Daukšos 1595 m. *Katekizmo* sakiniai“ rezultatais. Cituojant Daukšos sakinius naudotasi fotografuotiniu tekstu iš Vidos Jakštienės ir Jono Palionio parengto *Katekizmo* leidimo (Jakštienė, Palionis, par., 1995). Lenkiškų Ledesmos katekizmo sakinių pavyzdžiai transliuoti pagal Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomą Jurgio Lebedžio kolekcijai priklausančią *NAVKA CHRZESCIAŃSKA. Abo Kátechizmik dla dźiatek* fotokopiją.

straipsnyje vadinami lyginimo reikšmę turintys šalutiniai sudėtinių prijungiamųjų sakinių dėmenys.

2. Senujų lietuviškų raštų lyginamosios reikšmės prijungiamieji sakiniai tyrinėti Eduardo Hermanno (1912), Jono Palionio (1967), Leonardo Drotvino (1968a, 1968b), Artūro Judženčio (1995) darbuose, tačiau M. Daukšos 1595 metų *Katekizmo* lyginamieji sakiniai nuodugniau dar nebuvo aprašyti. Šiame straipsnyje Daukšos lyginamieji sakiniai nagrinėjami straipsnių rinkinyje *Sintaksinių ryšių tyrimai* (Holvoet, Judžentis, red., 2003) išdėstytais teoriniais pagrindais. Sprendžiant kai kuriuos lyginamųjų sakinių sintaksinės sandaros ir semantikos klausimus pasinaudota sintetiniais Vakarų lingvistinės tradicijos veikalais (Lieko 1992; Fauconnier [1985] 2003; Anderson [1997] 2004; Culicover, Jackendoff 2005), apibendrinamaisiais lietuvių kalbotyros darbais (Ambrazas, red., 1976, 1994, 1997; Morkūnas, par., 1999) ir specialiaisiais tyrimais (Ambrazas 1971³; Semėnienė 2002).

3. Sudėtiniais sakiniiais su šalutiniu lyginamuoju dėmeniu tam tikrų bendrų požymių pagrindu lyginamos dvi propozicijos⁴. Pagal funkciją sudėtiniam sakinyje visi šalutiniai lyginamieji sakiniai tiriamajame konvoliute yra prieveiksminiai, tačiau jų sintaksiniai ryšiai su kitais sudėtinio sakinio žodžiais skirtingi. Vieni lyginamieji sakiniai yra šliejami (dažniausiai prie tariniu einančių veiksmažodžių), kiti – valdomi pagrindinio dėmens žodžių (paprastai tam tikrų jų formų).

4. Šliejamieji lyginamieji sakiniai pagal reikšmę ir gramatinės sandaros ypatybes skyla į dvi grupes. Viena grupę sudaro lyginamieji sakiniai, reiškiantys požymį ir einantys pagrindinio dėmens lyginimo standartu. Pagal lyginimo pobūdį ir jungiamuosius žodžius jie skirstomi į kokybės ir kiekybės lyginamuosius sakinius. Kiti šliejamieji lyginamieji sakiniai reiškia kintamo požymio laipsnio tapatumą su pagrindiniu dėmeniu reiškiamo to paties ar kito kintamo požymio laipsniu. Tai santykio lyginamieji sakiniai⁵. Jiems būdingi koreliuojami jungiamieji žodžiai ir

³ Vytautas Ambrazas straipsnyje „Dabartinės lietuvių kalbos lyginamųjų sakinių sandara“ nurodo, kad lietuvių gramatinėje tradicijoje lyginamieji sakiniai yra buvę išskirti kaip atskiras sakinių tipas tik Jono Balkevičiaus „Dabartinės lietuvių kalbos sintaksėje“ (Ambrazas 1971: 161). Tiesa, minėtoje sintaksėje lyginamieji sakiniai aprašomi ir bendrame skyriuje „Palyginamieji šalutiniai sakiniai“ (Balkevičius 1963: 329–331) – pagal gramatinės ypatybes, ir atskirai – pagal prasminius santykius: kaip tarinio palyginamieji (ten pat, 339–341), pažyminio palyginamieji (ten pat, 345–346) ar palyginamieji sakiniai laiko (ten pat, 351–352) ar būdo (ten pat, 358–360) aplinkybėms paaiškinti. Ambrazas lyginamuosius sakinius (1971 m. straipsnyje pateiktas lyginamųjų sakinių klasifikacijos modelis buvo perkeltas į akademines gramatikas) pateikia pagal gramatinės formos ypatybes, atsižvelgdamas į gramatinės reikšmės ir atsiribodamas nuo leksinių ir kontekstinių reikšmių (Ambrazas 1971: 162).

⁴ Plg. Anneli Lieko duodamą apibrezimą (1992: 222), kurio pagrindine idėja perimta iš *A Grammar of Contemporary English*: „The basic feature of a comparative construction is that two propositions are compared with respect to something they have in common“ (Quirk et al. 1972: 765). Lietuvių kalbos gramatinėje tradicijoje skiriami lyginamieji sakiniai ir lyginamieji posakiai (apie juos žr. Morkūnas, par., 1999: 379–380). Pastaruosius galima laikyti redukuotais lyginamaisiais sakiniiais (plg. Holvoet, Judžentis 2003: 144–146). Šiame straipsnyje redukuoti lyginamieji sakiniai nenagrinėjami.

⁵ Santykio lyginamieji sakiniai V. Ambrazo nusakomi kaip žymintys „tarp savęs susijusius veiksmus bei reiškinius, kurių vienam didėjant ar mažėjant, atitinkamai dideja arba mažėja ir kitas“ (Ambrazas 1971: 172). Angliškoje *Lietuvių kalbos gramatikoje* santykio lyginamieji sakiniai (*com-*

kintamo požymio žymėjimas aukštesniojo laipsnio formomis abiejuose sudėtinio sakinio dėmenyse.

4.1. KOKYBES lyginamuosiuose sakiniuose nagrinėjamuose Daukšos tekstuose, kaip ir dabartineje bendrinėje kalboje, vartojamas jungiamasis žodis *kaip*. Tiriamajame konvoliute tai pagrindinis šiuo jungiamuoju žodžiu siejamų šalutinių sakinių vartosenos tipas⁶, plg.:

nôri Bažni- // czia pagərbt fawús fúnus // šwėtũsius / kaip' iie gėrbé io // Diewą / ir Bažniczią šwėta 67₁₃₋₁₆.

Paprastai kokybės lyginamieji sakiniai eina po pagrindinio dėmens, kaip pacituotame sakinyje, kuris neturi lenkiško atitikmens. Tokia pati dėmenų tvarka būdinga ir lenkišką originalą turintiems sakiniams (kaip ir jų atitikmenims lenkiškame Ledesmos katekizmo vertime), plg.:

atłáid' múmus mûf- // fų kaltés / kaip' ir mės át- // łaidžēmē fawiēmus kaltie- // mus 46₅₋₈ (odpuść nam náše winy / // iáko y my odpuścżamy nášym // winowáicom 28₁₀₋₁₂).

Prieš pagrindinį dėmenį kokybės lyginamieji sakiniai vartojami retai; tokiais atvejais jie paprastai koreliuoja su atliepiamaisiais žodžiais, plg.:

kaip' anoi // fkrinioi nē būwo dáiktas // brągėfnis / tiektai toblícziós // prifsákimo

Diewo / idant' // teip widurñię ši[r]diés máno / // ne butų kitá dumá / nei nô- // ras / tiektai tawóp šwętóp // prifsákimóp 166₁₀₋₁₇

(iáko w oney fkrzyni nie // byłá rzecż przednieyša / iedno // tablice zakonu / aby tak wnątrz // w fercu moim nie byłá inša // myśl ani chuć / iedno ku twemu // naświētšemu zakonowi 125₂₂-126₅).

Pacituotojo sakinio sintaksinė sandara priklauso nuo originalo. Tačiau *Kathechisme* yra ir nuo originalo nepriklausomų prepozicinių lyginamųjų sakinių; jie paprastai neturi atitikmenų lenkiškame Ledesmos katekizme, pvz.:

kaip' pirmas // Adômas tēwas mûffų / át- // nēše múmus paskądinimą // per parágawimą waišēus // mēdžio vždraufto / teip' // antras Adômas Jefus Chri- // ftus / átnēše múmus ižgâ- // nimą / per mēdžią krīžēus // šwėto 35₈₋₁₆.

Konvoliute rastas tik vienas kokybės lyginamojo sakinio interpozicijos atvejis.

parative clauses of proportion) apibūdinami kaip žymintys skirtingų veiksmų ar reiškinių laipsnio intensyvumo palyginimą (Ambrazas 1997: 750).

⁶ Laiko ribos reikšmę turi samplaikiniu jungiamuoju žodžiu *tuoju kaip* siejami sakiniai (žr. Ju-džentis, Pajedienė 2005: 60–61).

Jis pavartotas *Trumpame Bude*:

Eimi [...] kaip nufi- // dēies tikróšp wērfmesp tei- // sibes / idānt tu mané teik- // túmbeis nutēifint 151₁₂₋₁₇ (Jdę [...] iáko grześny do sprá- // wiedliwego źrządłá spráwie- // dliwości / ábyś ty mnie raczył // wśpráwiedliwić 112₁₆₋₁₉).

Atliepiamieji žodžiai vartojami ne tik su prepoziciniais (kaip 35₈₋₁₆ atveju), bet ir su postpoziciniais kokybės lyginamaisiais sakiniiais (tiesa, *Kathechisme* tokių atvejų nedaug), pvz.:

teip' Diewas múmus daris // kaip' ir mēs darifsimē ki- // tiémus 54₁₉₋₂₁
(fię // Pan Bog będźie / ták obcho- // dźił z nami / iáko fię my z // nimi obchodźimy 34₆₋₉).

Pacituotame Daukšos sakinyje atliepinio pozicija kitokia nei originale, be to, jame prie jungiamojo žodžio prišlijusį dalelytę *ir*, neturinti atitikmens originale.

Trumpame Bude net trečdalis visų postpozicinių kokybės lyginamųjų sakinių turi atliepiamąjį žodį, pvz.:

nē miłéio artimų fawų // teip / kaipo pats norētuś // idānt ij miłetų 128₁₈₋₂₀
(nie miłował bliźnich swoich // ták iákoby sam chciał być mi- // łowan 92₈₋₁₀).

Betarpiškai prieš jungiamąjį žodį einantis atliepinys gali sudaryti su juo funkcinių vienetą – sudėtinį jungiamąjį žodį, plg.:

Abú draugia / túri vžlaikit // pakâių / wienîbē / ištikēii- // mą / méilę / fądarą / teipó // kaip Kristus turi sudērēii- // mą fu bąźniczia fąwo 102₁₉-103₂
(oboie wespołek maią // zachować pokoy / iedność / wiá- // rę / miłość / tak iako cźyni Pan // Chryftus z kościołem swoim 70₇₋₁₀).

Ribos tarp kokybės ir kiekybės kategorijų nėra ryškios; kai kurie prieveiksminiai sakiniai su jungiamuoju žodžiu *kaip* gali reikšti ir lyginimą KIEKYBES atžvilgiu, plg.:

nē kurie dá- // bar teip tikēdamies/ // ioğ niekad nē yfsipa- // žifta / teip pakaktińái // // kaip butų kalti 111₁₇-112₄
(niektorzy ieścże dla te- // go mniemania/ iź fię ni- // gdy nie spowiadáią ták // dofskonále/ iáko fą powin- // ni 78₂₋₆).

Specialusis kiekybės lyginimo jungiamasis žodis *kiek* pavartotas tik su vienu lyginamuoju *Kathechismo* sakiniu (atkreiptinas dėmesys į tai, kad lenkiškas šio sakinio atitikmuo *Ledesmos* katekizme yra su asmenuojamąja veiksmožodžio forma):

nē // fkaitit knîgų nē więźliwų // // nē kałbét' žodžių / nei giedót // giefmių gēdiškų / kiek pri- // mąnanť 85₁₂₋₁₆
(nie cźytác kśiąg wśetecz- // nych / áni mowić śłow / áni // śpiewać pieśni nieucźciwych: // áni ich śłuchác ile być może 54₂₀-55₁).

4.2. Konvoliute rastas tik vienas SANTYKIO lyginamasis sakiny⁷. Jo jungiamasis žodis *kuo* (originale pavartota senoviška jungiamojo žodžio forma *im*) koreliuoja⁸ su atliepiniu *tuo*:

Néffā kū aš ēfmi nēwērtē- // fnis / tū tu garbēfnis tam- // pi 150₂₋₄
(Abowiem im ia ie- // ftem niegodnieyŝy / tym ty // chwalebnieyŝy zoftánieŝ
111₅₋₇).

5. VALDOMIEJI LYGINAMIEJI SAKINIAI⁹ pagal lyginimo pobūdį taip pat yra nevienarūšiai. Vienais jų reiškiamas požymio kiekio (ar laipsnio) lyginimas¹⁰, kitais lyginamaisiais sakiniiais požymis kaip visuma lyginamas su pagrindiniu demeniu reiškiamu požymiu.

Laipsnio lyginamieji sakiniai Daukšos vartojami su jungtuku *neg*. Juos atitinka lenkiški lyginamieji sakiniai su jungtuku *niżli*, plg.:

daugēfn tu gali // atlaist / neg aš galú dafsi- // láist 137₉₋₁₁
(więcey // ty możeŝ odpusćić / niżli fię iá // mogę dopusćić 99₁₈₋₂₀).

Su požymio lyginamaisiais sakiniiais vartojamas jungiamasis žodis *nekaip*. Originale juos, kaip ir laipsnio lyginamuosius sakinius, atitinka sakiniai su jungtuku *niżli*, plg.:

pigēus numirt // túrimē / nēkaip iy [Diewą] pažeift 70₁₂₋₁₃
(rácžey vmržeć ma- // my niżli go obrázić 43₁₄₋₁₅).

⁷ Santykio lyginamųjų sakinių gausumu nepasižymi ir Daukšos *Postile* (žr. Czesławo Kudzinowskio indeksą, 1977 (1t.): 354; 1977 (2t.): 316). Joje lenkiškus sakinius su koreliuojamu jungiamuoju žodžiu *im... tym* atitinka lietuviški sakiniai su *kuo... tuo*. Pvz., Wujeko *Postilės* sakiny *im fię kośćioł więcey na nabożeństwo gotuie / tym więcey świat ŝaleie y błágnuie išverstas taip kū Ba = žnīczia daugēus anē nōbažnumo zopōŝtiēŝ / tū didžēus pafaulis ŝeucže ir ŝu = tie* 102₃₈₋₃₉. Apie *im... tym* lyginamąsias konstrukcijas senojoje lenkų kalboje žr. Klemensiewicz et al. (1955: 479–480).

⁸ Apie anglų kalbos koreliuojamas lyginamąsias konstrukcijas, jų artimiausius gramatinius atitikmenis ir reikšmių spektrą žr. Culicover, Jackendoff (2005: 500tt).

⁹ V. Ambrazo jie vadinami skirtumo lyginamaisiais, plg.: „Skirtumo lyginamieji sakiniai žymi tarp savęs lyginamų veiksmų bei reiškinių skirtumą. Šių sakinių šalutiniai demenys, pradedami jungtukais *negu, nekaip, kaip*, yra siejami su pagrindiniuose demenyse einančiais aukštesniojo laipsnio būdvardžiais, prieveiksmiais arba skirtumą nurodančiais įvardžiais.“ (Ambrazas 1971: 173). Loretos Semėnienės atliktas tyrimas rodo, kad „būdvardžių aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formų valentinė savybė prisijungti lyginamąsias konstrukcijas [...] būdinga ne būdvardžiui kaip tam tikrai kalbos daliai, o tik morfologinei laipsnio kategorijai, kuri apima ne tik būdvardžius, bet ir prieveiksnius“ (Semėnienė 2002: 142). Į lyginamųjų konstrukcijų sandaros ir veiksmazodžių valentingumo sąsajas dėmesį atkreipia ir Johnas M. Andersonas (2004: 126). Vladimiras Plungianas lyginimo rodiklio atsiradimą sieja su antrojo argumento poreikiu: antrasis argumentas reikalingas pagrindinio argumento savybei ar jos intensyvumui atskleisti (Plungian 2003: 212).

¹⁰ Daugiau apie laipsnio rodiklio valdomų lyginamųjų sakinių priskyrimą prie prieveiksminių sakinių tipo ir apie tai, kad lyginamųjų sakinių sintaksinei kategorijai nustatyti valdančiojo žodžio morfologinė klase nėra svarbi, žr. Holvoet, Judžentis (2003: 149t).

Pastarojo tipo sakiniuose ryški lyginamųjų požymių priešprieša. Šie sakiniai artimi sujungiamojo tipo priešinamiesiems sakiniams, tai rodo ir lyginamojo sakinio 113₆₋₁₅ lenkiškas atitikmuo su jungiamuoju žodžiu *a niżli*, turintis ne tik semantinių, bet ir sintaksinių lyginamojo ir priešinamojo sakinio bruožų, plg.:

nūde- // mes žmônų teiffûių // [...] wéikēus ēft izg aplai- // dimo gērų dáiktų
(ku- // rių pažintis wargē- // fne) nekaip yž padâ- // rimo pikto 113₆₋₁₅
(grzechy lu- // dži spráwiedliwych / [...] fą rychley // 3 odpuszczenia rzeczy
do- // brey (ktorych wiado- // mość przytrudnieysym) // á niżli 3 odpuszczenia
zley 79₄₋₁₂).

Nustatyto jungiamųjų žodžių pasiskirstymo laipsnio ir požymio lyginamuosiuose sakiniuose neatitinka tik vienas *Kathechismo* sakiny su jungtuku *neg*, kurio lyginimo kriterijumi eina veiksmazodis *bevelyti*¹¹: šis sakiny artimas sakiniams su *nekaip* (žr. pacituotą 70₁₂₋₁₃ sakinį), plg.:

bewę- // lit numirt neg ij pažeift ku- // rime dáikte 28₃₋₅.

Iprasta lyginimo kriterijaus vieta sudėtiniuose lyginamuosiuose sakiniuose – prieš standartą. Tais atvejais, kai lyginimo standartas eina prieš objektą, kriterijus gali būti iškeliamas prieš juos abu, plg.:

Pirm' neg pradés fakit // nūdemēs fawàs / túri dūtiš // kałtas izg tų kēturių
dáiktų 119₁₇₋₁₉
(Pierwey niż pocżnie powiádác // grzechy swoie / ma fię dać winien 3 tych //
czterech rzeczy 84₁₃₋₁₅).

Pacituotasis sakiny yra vienintelis atvejis Daukšos *Katekizme*, kai lyginimo kriterijus reiškiamas betarpiškai prieš jungtuką *neg* einančiurieveiksmiu *pirm*. Sudėtiniu lyginamuoju jis laikomas dėl reikšminių santykių ir jų raiškos: du predikatai lyginami laiko atžvilgiu¹². Lyginimo standartą žymintis šalutinis lyginamasis

¹¹ Nors *Katekizme* *bevelyti* pavartotas tik vieną kartą, tačiau *Postilėje* šis slaviškos kilmės veiksmazodis (Skardžius [1931] 1998: 293, Fraenkel 1965: 1219) vartojamas gana dažnai. Pastarajame šis veiksmazodis valdo jungiamuoju žodžiu *negu* siejamas lyginamąsias konstrukcijas, kurias lenkiškame Wujeko *Postilės* tekste atitinka sakiniai su veiksmazodžiu *woleć* („verčiau norėti, atiduoti (teikti) pirmenybę, labiau linkti“ Vaitkevičiūtė 1979: 877), pvz.: bewēlii kākłā dūt/ **neg** atftôt' nūg W. sàwo 344₄₉ (woliš gārdlo dāc/ **nižli** odstāpić od Pānā fwego) Lyginamieji sakiniai su veiksmazodžio *bevelyti* formomis vartojami ir Konstantino Sirvydo *Punktuose Sakymų* (lyginamųjų sakinių paieškai atlikti buvo pasinaudota Sirvydo *Punktų Sakymų* konkordancija, sukurta Lietuvių kalbos institute pagal „Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 metų programą“), pvz.: Kas tādū linkiafi tu žodžiu / bewelida = mas tilet / **negi** niekus kał = bet / fwentay daro (kto te = dy ftrzeže fię tych fłow/ wo = łac milczeć/ **á** **niž** fráški mo = wić świętoblwie czyni) PS_{II} 55₁₋₄; beweliia badu kift / ir fun = kiej wārgt / **negi** iz fwetimu runku penukšlo tikot (wołā głod cierpieć/ y ciężko nę = dżowác/ **á** **niž** 3 cudzych rak pokārmu czekác) PS_{II} 103₁₆₋₁₈.

¹² Lyginamųjų sakinių ryšį su laiko sakiniais pripažįsta Anelli Lieko: „Comparative sentences have a natural link [...] with temporal sentences, the times of events can be compared as well as their

sakinys įsiterpęs į pagrindinį ir yra valdomas lyginimo kriterijaus¹³. Sudėtinio sakinio dėmenų tvarka atitinka lenkiško sakinio dėmenų tvarką, o trumpoji jungtuko forma *neg* atitinka originalo *niz*¹⁴.

Galima ir kitokia šio sudėtinio sakinio interpretacija: *pirm neg* laikyti samplaikiiniu jungiamuoju žodžiu, pradedančiu šalutinį laiko sakinį¹⁵. Tokią interpretaciją paremtų ir skyryba, identiška originalo skyrybai, artimiausia sakinio aplinka¹⁶ bei sudėtinių prijungiamųjų sakinių su *pirm neg* vartoseną Daukšos *Postilėje*¹⁷. Sakinius su *pirm neg* prie laiko, o ne prie lyginamųjų sakinių skyrė Eduardas Hermannas (1912: 34–35)¹⁸, Jonas Jablonskis (1957: 510–511), Leonardas Drotvinas (1968)¹⁹, Jonas Palionis (1967: 202).

properties.“ (Lieko 1992. 223).

¹³ Plg. V. Ambrazo duotą panašių sakinių apibūdinimą: „Veiksmo požymio skirtumą reiškia sakiniai, kurių šalutinis dėmuo siejamas su įvairiais aukštesniojo laipsnio prieveiksmiais, prieveiksmiais *kitaip*, *pirma* ir pan., nusakančiais veiksmo pobūdį. Šalutinis dėmuo pasakomas tuoj po prieveiksmio, rečiau po kitų žodžių, kuriuos apibūdina tas prieveiksmis.“ (Ambrazas 1971: 174).

¹⁴ Jaroslavo Bauerio nuomone, senosios čekų kalbos *než* yra kilęs iš neiginio ir pamažu virtęs laiko jungtuku (Bauer 1972: 227). Čekų kalbos jungiamojo žodžio *níž* reikšmė irgi laikui begant keitėsi. *níž* laiko reikšmę įgijo lyginamosios reikšmės konstrukcijose, kuriose šis jungtukas ėjo po lyginamojo *dříve* arba prieveiksmio *prvé* (Bauer 1972: 448); palyginimui čia pateikiamas Daukšos *Postiles* sakiny su *neg*, pavartotas laiko santykiams nusakyti, nors originale yra *pierwey niż*: šią naktį/ **neg** gaidis du kartų pragis / tris kartus manęs vžgĩsĩeĩ 148₂₈ (džĩs tey nocy / **pierwey niż** dwákroć kur żápoie/ trzykroć fię mnie żáprzyś).

¹⁵ Aprašant Daukšos *Katekizmo* laiko sakinius (Judžentis, Pajėdiene 2005) šis sakiny nebuvo paminėtas, nes dviejų gramatinių interpretacijų galimybę patogiau aptarti vienoje vietoje, tą vietą pasirenkant ties dažniau vartojamu jungiamuoju žodžiu ir nemėginant spręsti, kuris semantinis tarp propozicijų egzistuojančio ryšio aspektas – lyginimas ar laiko santykis – yra svarbesnis (apie netiesioginį ar neišreikštą lyginimą bet kokio pobūdžio teiginiuose plg. Lyons 1993: 274tt). Lyginti du veiksmus reiškia lyginti jų išsidėstymą tam tikroje (pavyzdžiui, laiko) skalėje (plg. Fauconnier 2003: 137).

¹⁶ Daukšos *Katekizmo* 119 puslapyje nauja tema *Mokslas Jžpažinumo* (*Náuká Spowíádánia*) pradedama šalutiniu dalyviniu laiko sakiniu, kuris baigiamas tašku (plg.: *Atbiłôies Jžpážinuma wif–// fądienĩ [...]*). Prie jo šliejasi aptariamasis 119_{17–19} sakiny su *pirm neg*, pradedamas didžiąja raide. Taigi viena po kitos eina skirtingos gramatinės sandaros laiko aplinkybės, kurių antroji tikslina pirmąją.

¹⁷ Didžiąją dalį (80%) Daukšos *Postilėje* esančių sakinių sudaro samplaikine *pirm neg* vartoseną: kai kurių jų dėmenų tvarka ir skyryba lyg ir leistų *pirm* priskirti šalutiniam dėmeniui, pvz.: *teĩřtremĩ węliną ižgĩ řirdų řawų / pirm' neğ patis bus ĩneřti ĩnğ tamřibes wirřutneř 507₄₈–508₁ (dyabła ż ferc řwouch wyrzucáią/ pierwey niżli řámi bedą wyrzuceni w zewnetrzne ćiemnořci), Prařřĩk' mané ko nōřis idáńt táw padarĩczio/ pirm' neğ būřiu ĩntas nũg tawęř DP 236₁₇ (Proř odemnie co chceř bymćĩ vcžynĩř / pierwey niż bedę wżĩęť od ćiebie). Dalies jų punktuacija atskiria šalia einančius *pirm* ir *neg*, pvz.: vžéĩk **pirm'**/ **neğ** numĩř funús mánas DP 355(2) (řřtáp **pierwey** / **niżli** vmrže řyn moy).*

¹⁸ Tai, kad jungiamuoju žodžiu *pirm neg* siejamą sakinį Hermannas laikė laiko aplinkybės sakiniu, matyti iš jo pateikimo būdo (jis pateikiamas atskirai nuo sakinių su *neg*) bei vertimo į vokiečių kalbą, plg.: „Bevor man beginnt, seine Sünden zu nennen, soll man sich wegen folgender vier Dinge für schuldig erklären“ (Hermann 1912: 34–35). Kitu atveju (rašydamas apie Bretkūno *Postilę*) samplaikinį *pirm neg* vartojimą Hermannas sieja su vokiško jungtuko *ehe* reikšme (ten pat, 29). Jungiamųjų žodžių tyrimą apibendrinančioje lentelėje *pirm neg* įrašytas laiko reikšmės skiltyje (Hermann 1912).

¹⁹ Drotvino nuomone, *pirm neg* (ir jo variantai *pirma neg*, *pirm neig*...) yra prijungiamieji jungtukai, kuriais senuosiuose lietuvių kalbos raštuose jungiami laiko aplinkybės šalutiniai sakiniai (1968a, 1968b. 89). Drotvinas nurodo, kad šie „specialūs laiko jungtukai [. .] nera vartojami visiškai

6. IŠVADOS. M. Daukšos *Katekizmo* lyginamuosiuose sakiniuose vartojami tie patys jungiamieji žodžiai kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje.

Šliejamieji kokybės lyginamieji sakiniai *Kathechisme* ir *Trumpame Bude* vartojami su jungiamuoju žodžiu *kaip*. Kiekybės lyginamasis sakinytis su jungiamuoju žodžiu *kiek* pavartotas tik *Kathechisme*, o santykio lyginamasis sakinytis su koreliuotu jungiamuoju žodžiu *kuo* – tik *Trumpame Bude*.

Valdomieji lyginimą požymio laipsnio atžvilgiu reiškiantys sakiniai su jungtuku *neg* vartojami tik lenkiško atitikmens neturinčioje *Kathechismo* atkarpoje ir *Trumpame Bude*. To paties sintaksinio tipo lyginamieji sakiniai su jungiamuoju žodžiu *nekaip* pavartoti *Kathechisme* ir *Trumpo Budo* pratarmėje. Jais lyginami predikatai. Veiksmažodžio *bevelyti* valdomas lyginamasis sakinytis su jungtuku *neg* pavartotas nuo lenkiško originalo nepriklausomoje teksto atkarpoje ir turbūt atspindi autentišką šio tipo sakinių vartoseną.

Lyginamųjų sakinių sintaksinė sandara kartu su kitais sudėtinių sakinių sandaros požymiais paremia ankstesniuose tyrimuose jau išryškėjusią nuostatą, kad *Kathechismas* ir *Trumpas Budas* laikytini atskirais, skirtingą santykį su originalais ir savitą sintaksinę struktūrą turinčiais tekstais. Atskirai paimtas *Katekizmo* tekstas yra nevienalytis, sudarytas bent iš kelių heterogeninių dalių: pratarmės, lenkišką originalą turinčio teksto ir teksto, neturinčio lenkiško atitikmens.

SUTRUMPINIMAI

DP – Mikalojaus Daukšos 1599 metų POSTILĖ ir jos šaltiniai. Leidimą parengė Jonas Palionis, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

PS – [Konstantinas Sirvydas] PVNKTY KAZAN od Adwentu áž do Poštu, Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie PRZEZ Kśiędzǎ KONSTANTEGO SZYRWIDĄ / Theologá Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akadémiej Societatis IESV ROKU M.DC.XXIX. (Naudotasi fotografuotiniu leidimu: FRANZ SPECHT, Szyrwids Punktay sakimu, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1929)

LITERATŪRA

AMBRAZAS, V. 1971: Dabartinės lietuvių kalbos lyginamųjų sakinių sandara. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, 2 (36), 161–177.

AMBRAZAS, V. 1976: Prijungiamieji sakiniai. In: Ulvydas, K., red., 1976: *Lietuvių kalbos gramatika 3. Sintaksė*, Vilnius: Mokslo, 789–916.

AMBRAZAS, V. 1994a: Išplestinis sakinytis. In: Ambrazas, V., red., *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 625–637.

AMBRAZAS, V. 1994b: Prijungiamieji sakiniai. In: Ambrazas, V., red., *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 659–696.

nuosekliai“, nes „tas pats veiksmų laiko santykis įvairiuose paminkluose (arba net ir tame pačiame paminkle) yra reiškiamas įvairiomis prijungimo priemonėmis“ (1968b: 95); be to, „pagrindinis [...] komponentas *pirm* gali būti ir pagrindiniame sakinyje, o antrasis komponentas *neg*, tarsi pirmojo koreliatas – šalutiniame“ (ten pat). Ir iš tiesų, veiksmo išsidėstymas laiko ašyje išlieka akivaizdus ir sakiniuose, kuriuoserieveiksmis *pirm* ir jungtukas *neg* vartojami atsietai, tačiau tokiais atvejais labiau išryškėja lyginimo reikšmė. Drotvinas taip pat nustatė, kad pagal lenkiškų jungiamųjų žodžių *pierwiej niz*, *pierwiej nizeli* modelį sudarytas jungiamasis žodis *pirm neg* vartojamas dažniau (1968b: 97) nei atsietas jungtukas *neg* irrieveiksmis *pirm*. Kaip jau buvo minėta, Daukšos *Postileje* samplaikinė *pirm neg* vartoseną sudaro keturis penktadalius visų atvejų.

- AMBRAZAS, V. 1997: Comparative clauses. In: Ambrazas, V., red., *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos, 748–751.
- ANDERSON, J. M. 2004 [1997]: *A notional theory of syntactic categories*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BALKEVIČIUS, J. 1963: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- BAUER, J. 1972: *Syntactica Slavica*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- CULLICOVER, P. W., JACKENDOFF, R. 2005: *Simpler Syntax*. Oxford: University Press.
- DROTVINAS, L. 1968a: Sudėtinės prijungiamosios laiko konstrukcijos senuosiuose lietuvių kalbos raštuose. *Kalbotyra* 19, 67–88.
- DROTVINAS, L. 1968b: Laiko aplinkybės šalutinių sakinių prijungimo priemonės senuosiuose lietuvių kalbos raštuose. *Kalbotyra* 19, 89–98.
- FAUCONNIER, G., 2003 [1985]: *Mental spaces*. Cambridge: University Press.
- FRAENKEL, E. 1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Band II Heidelberg. Winter, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- HERMANN, E. 1912: *Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze*. Jena: Frommansche Buchdruckerei.
- HOLVOET, A., JUDŽENTIS, A. 2003: Sudėtinio prijungiamojo sakinio aprašymo pagrindai. In: Holvoet, Judžentis, red., 2003, 115–172.
- HOLVOET, A., JUDŽENTIS, A., red., 2003: *Sintaksinių ryšių tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- JABLONSKIS, J. 1911/1957: *Lietuvių kalbos sintaksė*. Cituojama pagal: *Rinktiniai raštai* I. Sudarė J. Palionis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 435–549.
- JAKŠTIENĖ, V., PALIONIS, J., par., 1995: *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- JUDŽENTIS, A. 1995: *Senosios lietuvių kalbos lyginamosios konstrukcijos*. Daktaro disertacija, Vilnius.
- JUDŽENTIS, A., PAJEDIENĖ, J. 2001: Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* (1595) sudėtiniai sujungiamieji sakiniai. *Acta Linguistica Lithuanica* 45, 63–92.
- JUDŽENTIS, A., PAJEDIENĖ, J. 2005: Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* (1595) sudėtiniai prijungiamieji vietos ir laiko sakiniai. *Baltu Filologija* 14 (1), 53–65.
- KLEMENSIEWICZ, Z., LEHR-SPLAWIŃSKI, T., URBAŃCZYK, S. 1955: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KUDZINOWSKI, Cz. 1977: *Indeks-słownik do „Daukšos Postilė“* I (A–N), II (O–Ž), Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- LIEKO, A. 1992: *The Development of Complex sentences*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LYONS, J. 1993: *Semantics*, Vol. 1, Cambridge: University Press.
- MICHELINI, G. 2000: Daukšos *Katekizmo* šaltinių klausimai. *Baltistica* 34 (2), 259–261.
- MICHELINI, G. 2001: Itališkas *Ledesmos Katechismo Dottrina Christiana*: Daukšos panaudoto lenkiško teksto šaltinis. *Acta Linguistica Lithuanica* 44, 227–250.
- MORKŪNAS, K., par., 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- PALIONIS, J. 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis.
- PLUNGIAN, V. A. 2003: *Общая морфология*. Москва: УРСС.
- QUIRK, R., GREENBAUM, S., LEECH, G., SVARTVIK, J. 1972: *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman Group.
- SEMENIENĖ, L. 2002: Aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio būdvardžių valentingumas. *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 131–144.
- SKARDŽIUS, Pr. 1998 [1931]: *Rinktiniai raštai* 4 Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VAITKEVIČIŪTĖ, V. 1979: *Lenkų-lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslas.

Artūras Judžentis
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius, Lietuva

Jūratė Pajėdienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius, Lietuva